

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Sevinç Aslanova, **Kutsal Sinod'tan Rus Ortodoks Kilisesi'ne**,
İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, 176 s.

Türkiye'nin neredeyse son üç yüz yıl içerisinde siyasi, askeri ve kültürel açıdan önemli bir etkileşim içerisinde olduğu devletlerden biri de Rusya'dır. Önceleri Osmanlı'nın pek de ciddiye almadığı Rus Çarlığı, Petro (öl. 1725) ıslahatları sonucunda yeni bir şekil almış ve dünya siyasetine belirli ölçüde yön verebilecek önemli bir güç haline gelmiştir. Özellikle Petro döneminden itibaren başlatılan Rusya'nın jeopolitik stratejisi, iki devleti/kültürü defalarca karşı karşıya getirmiş ve sonuçları günümüzde dahi önemini kaybetmeyen karşılıklı etkileşim sürecine sevk etmiştir.

Peki, tarih sahnesine VIII. yüzyıl ortalarından itibaren çıkmış olan ve 988'de Knyaz Vladimir (öl. 1015)'in önderliğinde Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesiyle teşekkül eden Rus Devleti, nasıl oldu da devasa bir imparatorluğa dönüşebildi? Burada bu soruyu bütün ayrıntılarıyla cevaplandırmak gibi bir amaç gütmüyoruz. Zira mevzu oldukça geniş ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Dikkat çekmek istediğimiz husus Rus Ortodoksluğunun, yaşanan bu tarihi süreç içerisinde Rus devletçiliğinin/milliyetçiliğinin omurgasını oluşturmuş olmasıdır.

Vladimir'in Bizans imparatorluğunun etkisiyle kabul etmiş olduğu Ortodoksluk, çok geçmeden Rusların milli dini kisvesine bürünmüştür. Böylece Rus Devleti kendi ideolojisini geliştirmiş ve bu ideolojinin gerçekleşmesi için caba harcamıştır. Rus Kilisesi bünyesinde vücut bulmuş milliyetçiliğin doruk noktaya ulaşması Bizans'ın tarih sahnesinden silinmesiyle ivme kazanmıştır. Rus Ortodoks kilisesi 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından fethinin ardından kendisini üçüncü Roma olarak nitelendirmiş ve esasen bu suretle Rus Çarlığına önemli bir misyon da yüklemiştir. Nitekim kilisenin şiddetle savunduğu "İki Roma düştü üçüncüsü Moskova olacaktır. Dördüncüsü ise yoktur"¹ iddiası Rus siyasetinin, varlığını günümüzde de sürdüren ana prensiplerinden birisi haline gelmiştir.

Konunun bu denli önemli olmasına karşın, ülkemizde Rusya tarihiyle ilgili bazı çalışmalar yapılmışsa da Rus Ortodoks Kilisesi'nin tarihiyle ilgili alanda ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Rus jeopolitiğinin biçimlenmesinde önemli rol üstlenmiş olan ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonraki tarihlerde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Ortodoks inancına mensup halkların hamiliğini üstlenmiş bulunan Rus Ortodoks Kilisesi'nin ve izlemiş olduğu politikaların yeterince gün ışığına çıkartılmamış olması son derece üzücüdür.

Dr. Sevinç Aslanova tarafından kaleme alınan *Kutsal Sinod'tan Rus Ortodoks Kilisesi'ne* isimli eser Türkiye'de Rus Ortodoks kilise tarihini özel olarak ele alan ilk çalışmadır. Yazar "Rus Ortodoks Kilisesi" başlığı altında doktora tezi olarak hazırladığı bu çalışmasındaki asıl amacını, bir bakıma kitabın giriş kısmındaki "Rus Ortodoks kilisesi Türkiye'de kapsamlı olarak çalışılmamış bir konudur" (s.18), yine "Rus kilisesinin Hıristiyanlık tarihindeki diyalog ve ökümenik çalışmalar içerisindeki yerini ve önemini ortaya koymak, misyonerlik faaliyetlerini ve Rus siyasetine katkılarını araştırarak tespit etmek" (s.18) ifadeleriyle belirtmiştir.

Çalışma konusunu üç ana bölüm altında inceleyen yazar “Rus Ortodoks Kilisesinin Tarihi Süreç İçerisindeki Gelişimi” başlıklı birinci bölümde Rusların Hıristiyanlığı kabulünden patrikliğin tesisine ve patrikliğin ilgasıyla Kutsal Sinod’un oluşumuna kadar ki süreci özetle aktarmaya çalışmıştır. “Rus Ortodoks Kilisesi’ndeki Dini Kurum ve Bu Kurumların Faaliyetleri” başlığını taşıyan ikinci bölümde kilise içerisinde oluşan birtakım dini teşkilatların faaliyetleri, kilise hizmetlerinden dolayı tanınan bazı şahsiyetlerin hayat hikâyeleri ve Rus Ortodoks Kilisesi’nin misyonerlik faaliyetleri hakkında bilgi aktarılmaktadır. “Rus Ortodoks Kilisesi’nde İnanç, İbadet, Bayram ve Ayinler” şeklinde isimlendirilen son bölümde ise Rus Ortodoks Kilisesi’nin ayin ve ritüelleri hakkında bilgi içermektedir.

Yazarın yayınlanmış ilk akademik çalışması olan Kutsal Sinod’dan Rus Ortodoks Kilisesine isimli kitabı başarılı olmakla birlikte birtakım eksiklikleri de ihtiva etmektedir. Öncelikle şunu belirtelim ki kitabın bu şekilde isimlendirilmesi mantıksal bir yanlışlık içermektedir. Zira Rus Ortodoks Kilisesi bünyesinde Kutsal Sinod’un oluşumu 1700’lerden itibaren Çar Petro’nun reformlarıyla vücut bulmuştur. Başka bir ifadeyle 988 yılından itibaren teşekkül eden kilise hiyerarşisi ve hâkimiyeti 1700 yılında Patrik Andrian’ın ölümüyle birlikte sekteye uğratılmıştır. Rusya tarihinde yapmış olduğu reformlarıyla ün kazanan Petro, oluşturmuş olduğu mutlak monarşiyi kalıcı kılmak ve kiliseyi de kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için mevcut kilise otoritesini ortadan kaldırmıştır. Nitekim Patriklik sistemiyle yönetilmekte olan kilise, devletten bağımsızdı ve Patrik bizatili hükümdarla eşit statüye sahipti. Bu durum Petro açısından tehlikeli görüldüğü için kilise bünyesinde değişiklikler yapmaya ve onu devlete bağlı bir kurum haline getirmeye karar vermiştir.² Neticede 1720’de ruhanilerin çoğunluğunun imzasıyla, patriklikten farklı olarak Çar’a tam bağlı kılınmış bir kurum olan Kutsal Sinod oluşturulmuştur.³ Bu kısa

² Poselyanın E, *Oçerki iz İstoriiRusskoy Tserkovnoy i Duhovnoy Jizni v XVIII veke*, Moskova 1998, s.21.

³ Aleksey B, “Tserkovnaya Reforma Pyotra Pervogo”, *Jurnal Maskovskoy Patriarkhi*, sy.11 (1985), s.95.

tarihi bilgiden de anlaşılacağı üzere Rus Ortodoks Kilisesi bünyesindeki sinodal sistem Rusların Ortodoksluğu kabulünden yedi asır sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kitabın, tarihsel olarak mantıklı bir anlam ifade etmeyen “Kutsal Sinod’dan Rus Ortodoks Kilisesi’ne” şeklinde değil de, tam tersi “Rus Ortodoks Kilisesi’nden Kutsal Sinod’a” şeklinde adlandırılması daha isabetli olurdu.

Öte taraftan kitabın başlığıyla içerik arasında da ciddi bir uyumsuzluk söz konusudur. Zira her ne karar isimlendirmede bir yanlışlık varsa de anlatılmak istenen 988’den 1800’lere kadarki zaman diliminde Rus Ortodoks Kilisesi’nin tarihidir. Ancak eserin sadece birinci bölümü özet itibarıyla kilise tarihini konu edinmekte, geriye kalan diğer iki bölüm ise daha farklı konuları içermektedir. Şöyle ki çalışmanın ikinci bölümü kilise içinde vücut bulmuş okul ve kardeşliklerden bahsederken, üçüncü bölüm ortodoksluğun ibadet ve ayinlerine ayrılmış bulunmaktadır.

Kitapta yer verilen bazı eksik bilgilere gelince, yazarın “Rus tarihçileri, (Havari) Andreas’ın Kiev ve Novgorod’da yaptığı çalışmalarla ilgili farklı görüşler ileri sürmektedirler. Fakat hepsi de, onun Slav topraklarında bulunduğu konusunda hemfikirdirler” (s.26) cümlesini buna örnek gösterebiliriz. Yazar bu bilgiye kaynak olarak XIX. yüzyılda yaşamış ünlü Rus kilise tarihçisi Mikhail Petroviç Bulgakov’un (Macarius I) “Aziz Vladimer Öncesi Rusya’sında Hıristiyanlığın Tarihi” başlıklı eserini göstermiştir. Makarey bir Rus ruhanisi ve tarihçisi olarak diğer tüm çalışmalarında da bu iddiayı gündeme getirmiş ve Havari Andreas’ın Slav topraklarına gelmiş olduğunu yazmıştır. Fakat Makarey’in bu iddiası kilise tarihçileri dışında hemen hemen tüm akademisyenlerce eleştirilmiş ve hatta birçoklarınca ciddiye dahi alınmamıştır. Yazar bu konuda Makarey dışında başka kaynaklara bakma gereksinimi duymamış olmalı ki tüm Rus tarihçilerinin Havari Andreas konusunda hemfikir olduklarını yazmaktadır. Oysaki Rus tarihi için önemli değeri olan ve XII. yüzyılda kaleme alınmış “Eski Zamanların Anlatısı (Povest Vremennikh Let)” kroniği gözden geçi-

rilmiş olsaydı “Ne havari ne de peygamber Rus topraklarında bulunmamıştır” (s. 59) ifadesiyle karşılaşılabilecekti. Ayrıca yine Rus kroniği olarak bilinen *Jitya Boris i Gleba* (Boris ve Gleba’nın Hayatı) metninde “Ruslar havari öğretisinden haberdar değillerdi ve hiçbir havari Ruslara gitmemiştir”⁴ ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla büyük bir tartışma konusu olan Havari Andreas’ın Slav topraklarında yapmış olduğu vizyon konusu yazar tarafından, sadece kilise ideolojisini yansıtan duygusal görüşlere istinaden ele alınmıştır.

Yazar Rusların Hıristiyanlığı kabul etme sebepleri konusunu ele alırken de aşağıda vereceğimiz birkaç kaynağa bağlı kalmakta ve tümüyle Rus Ortodoks Kilisesinin resmi ideolojisini yansıtmaktadır. Bu yönüne eserinin diğer konu başlıkları olan Slavların hangi sebeplerden dolayı Hıristiyanlığı kabul ettikleri, Vladimir’in Bizans prensesi Anna ile evlenme sebepleri gibi sadece kısıtlı kaynağa dayanılarak aktarılmış meseleleri ilave edebiliriz. Ayrıca kilise keşişlerinin hayatları hakkında aktarılan bilgiler (s. 113) de ciddi araştırmaya tâbi tutulmamış ansiklopedik bir özet niteliğindedir.

Yapılan çalışma kaynak açısından da son derece yoksun bir görünüm arz etmektedir. Hâlbuki böyle önemli bir konu işlenirken temel kaynaklardan yararlanmak ve özellikle de bazı tartışmalı meselelerde farklı görüşlerin dikkate alınması oldukça önemlidir. Yazar kitapta, 1988 yılında Moskova Patrikliği inisiyatifiyle Rusların Hıristiyanlığı kabulünün bininci yıldönümüne özel yayınlanmış bir çalışma olan “*Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988-1988, Oçerki İstorii I-XIX vv.*” (Rus Ortodoks Kilisesi 988-1988: I-XIX. Yüzyıl Tarih Denemeleri) isimli eseri temel kaynak olarak kullanmıştır. Öyle ki Rus Ortodoks Kilisesi hakkında detaylı bilgiler içeren kaynak eserle elimizdeki çalışma arasında içerik itibarıyla ilgi çekecek düzeyde bir benzerlik söz konusudur. Burada Yazarın çalışmasındaki bazı bölüm başlıklarının Rusça kaynağa verilenlerin çevirisi olduğunu göstermek için karşılıklı olarak aktarıyoruz.

⁴ Papov. O. M, Ruskaya Tserkov v IX-XII vek, Moskva, 1988, s. 62

Osnovanie Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi	Rus Ortodoks Kilisesinin Teşekkülü
Kreşenie Knyazyza Vladimira	Vladimer'im Hıristiyanlığı Kabul Etmesi
Rus i Zolotaya Orda	Kızıl Orda ve Ruslar
Moskovskoe Patriarşestvo 1589-1700	Moskova Patrikliği 1589-1700
Naçalo Patriarşestva v Rossii	Rusya'da Patrikliğın Başlangıcı
Perviy Patriarh Svyatoy İov(1589—1605)	Patrik İov: (1589-1605)
Patriarh Yermogen (1606—1612)	Patrik Yermogen: (1606-1612)
Patriarh Filaret (1619—1633)	Patrik Filaret: (1619-1633)
İoasif (1634—1640)	Patrik İoasaf: (1634-1640)
İosif (1642—1652)	Patrik İosif: (1642-1652)
Patriarh Nikon (1652—1653) i Ego Tserkovnie Reformı	Patrik Nikon (1652-1653) ve Onun Kilise Islahatları
Kievskaya Mitropoliya	Kiev Metropolitliği
Brestskaya Uniya (1596 g.)	Brest İttifakı (1596)

Şunu da belirtelim ki her iki çalışma, konu başlıkları ve içerik açısından büyük bir benzerlik söz konusu olmakla birlikte bazı bölümlerde sıralama farklılıkları vardır. Örneğin I. Petro tarafından patrikliğın ilga edilmesi başlığı veya Sinod'un kurulması kısımları, kaynak eserde son kısımlarda ele alınmışken, Aslanova'nın çalışmasında ilk bölümün sonunda (s. 72) yer almaktadır. Yine de yukarıda söz ettiğimiz benzerlik kitabın ikinci bölümünde de görülebilir:

Pravoslavnie Bratstva	Ortodoks Kardeşlikler
Lvovskoe Bratstvo	Lvov Kardeşliği
Vilenskoe Bratstvo	Vilen Kardeşliği
Lutskoe Bratstvo	Lutsk Kardeşliği
Pravoslavnie Şkolı	Ortodoks Kardeşlik Okulları
Ostrojskaya Şkola	Ostrojsk Kardeşlik Okulları
Lvovskaya Şkola	Lvov Kardeşlik Okulları
Vilenskaya Şkola	Vilen Kardeşlik Okulları
Kievskaya Bratskya Şkola	Kiev Kardeşlik Okulu

Örnekleme yi biraz daha uzatabiliriz ancak bu kadarıyla yetinmek istiyoruz. Zira bu örnekler Rusça kaynaklar dışında Rus Or-

todoks kilisesi, Rus kültürü ve tarihi ile ilgili Türkiye’de ve Batı dünyasında yazılmış olan ilmi eserlerin de taranmış olduğunu (s.21), ayrıca gerektiğinde karşılaştırma ve fenomenolojik metotlardan başvurulduğunu belirten yazarın ciddi bir yöntem hatası yaptığını göstermeye kâfidir. Şöyle ki Aslanova çalışmasını genellikle Makarey’in *İstoriya Russkoy Tserkvi*,⁵ (Sankt Petersburg 1889), E.E. Golubinskiy’in *İstoriya Russkoy Tserkvi* (Moskova 1900–1901), V.O. Klyuçevskiy’in *Soçineniya* (Moskova 1957) eserleri ve *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov 988–1988, Oçerki İstorii I–XIX vv.* isimli kitabı temel alınarak hazırlamıştır. Rus Ortodoks Kilisesi’nin tarihi konusunda onlarca kaynak eser mevcut iken ~~Sayın~~ Aslanova’nın bu kaynaklardan yararlanmamış olması söz konusu çalışmanın bilimselliğine gölge düşürmektedir. Günümüz teknoloji çağında birçok temel kaynağa internet üzerinden dahi ulaşmak mümkündür. Ancak görüldüğü kadarıyla bunlar yeterince dikkate alınmamış ve çalışma kısmen eksik kalmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye’de yeterince araştırılmayan Rus Ortodoks Kilisesi’nin konu alındığı bu çalışma, ister kaynak isterse de yöntem açısından oldukça büyük eksiklikler içermektedir. Yukarıda kısmen açıklığa kavuşturmaya çalıştığımız tartışmalı konuların daha kapsamlı incelenerek farklı görüş ve düşünceler ışığında çalışılmış olsaydı, Türkiye için önemli bir kazanım sağlanmış olacaktı. Ancak görüldüğü kadarıyla ister yöntem isterse de kaynak açısından oldukça sorunlu görünen söz konusu çalışmanın hedeflenen amaca ne derece ulaştığı tartışılır. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen elimizdeki çalışmanın kısmen dahi olsa Rus Kilisesi’nin anlaşılması sürecine katkı sağladığı açıktır.

Şir Muhammed DUALI

⁵ Makarey’in kaleme almış olduğu Rus Kilisesi Tarihi isimli eseri on iki ciltten ibaret olup 988 yılından başlayarak XVIII. yüzyıla kadarki süreci kapsamaktadır. Aslanova çalışmasında Makarey’in Rus kilisesi tarihi kitabının sadece birinci cildinden yararlanılmış bulunmaktadır.

M. L. West, **The Hymns of Zoroaster: A New Translation of the Most Ancient Sacred Texts**, New York: I.B. Tauris, 2010, 182 s.

Bir dine, bir geleneğe ait kutsal metinlerin başka bir dile çevirmek her zaman asıl anlamın yitip gitmesine yol açabilecek yahut mütercimin kendi ön yargılarını ve düşüncelerini istemeden de olsa metne yansımaları sağlayacak riskler taşımaktadır. Fakat çeviriye konu olan metnin dilinin çok eski olması ve artık yaşamayan bir dille yazılmış olması durumu daha da zorlaştırmaktadır. İşte Mecusi geleneğinin kutsal metin külliyatı Avesta içerisinde, gelenek tarafından Zerdüş'te atfedilen ve dilbilimsel açıdan bu edebiyatın en kadim metni sayılan ve on yedi bölümden oluşan Gatha, çeviriye dair bütün zorlukları içermektedir. Zira metnin şiirsel dizimi ve bütüncül bir dini söylemi sunmaktan uzak oluşu bu güçlüğü'nün nedenleri arasında sayılabilir.

Avesta içerisindeki Gatha bölümleri, Fransız seyyah Anquetil Du Perron'dan sonra Oryantalist algının Doğu üzerindeki merakının tezahürü olan *Sacred Books of East* serisi içerisinde tam olarak çevrilmiştir. XX. yüzyılın başlarındaki bu çeviri faaliyetinden sonra Mecusiliğin kurucu figürü Zerdüş'te atfedilen Gatha birçok çeviri çalışmasının nesnesi olmuştur. Son olarak tanıtımına yer verdiğimiz West'in çalışması, Batı algısının yansıdığı Gatha çevirilerinin son halkasını oluşturmaktadır.

Eser, öncelikle konunun önemini, Mecusi geleneğinde Zerdüş'ün ve Gatha metinlerinin yerini ve değerini ele alan bir girişle başlamaktadır. Burada Zerdüş'ün hayatından Mecusi kutsal metin edebiyatının tasnifine değin genel bir bilgilendirme yapılmaktadır. Burada West, Gherardo Gnoli ve Mary Boyce gibi Batılı araştırmacıların teolojik ve liturjik açıdan İndo-İran dini geleneği anlayışını tekrar etmekte ve doğrulamaya çalışmaktadır. Bu tasavvur, Avesta ile erken dönem Hint kutsal metin edebiyatını yansıtan Veda'lar arasında bir köken birliğini öngörmekte ve Sanskritçe ile Avestaca arasındaki dil benzerliğinden hareketle temelde bu iki edebiyatın

tek bir kaynağa dayandığını varsaymaktadır. Aslında bu Zerdüş'tün yeni bir dini öğreti getiren bir peygamberden çok, onun mevcut geleneği yeniden ele aldığına ve bir reformist gibi ıslaha giriştiğine dair söylemin temellerini oluşturan iddialardandır. Bu bağlamda yazar, Avesta edebiyatındaki kavramları, Veda edebiyatındaki kavramlarla ilişkilendirerek tanımlamaktadır. Aslında bu Batılı algı, Veda edebiyatında iyi ve kötü yahut savaşçı tanrılar arasında çok da net olmayan bir dualite anlayışının Zerdüş't tarafından sistemli bir hale getirildiğini varsaymaktadır. İşte bu noktada yazar, bu söylemi tekrarlarcasına, Veda'larda kozmik prensip olarak kabul edilen Rta tasavvurunun, Avesta edebiyatında adalet ve kozmik düzen ilkesi Aşa kavramsallaştırılmasıyla yeniden tezahür ettiğini ifade etmektedir (benzeri tanımlamalar için bkz. ss. 9-16, 42).

Batı dillerine çevrilen Avesta ve özelde Gatha metinlerinde, yapılan ilk çevirilerden bu yana sıkça tekrarlanan ve teolojik bir yarınsamaya yol açan filolojik bir hataya West de burada düşmektedir. Kutsal metinlerde, çevrilmesi mümkün olmayan, çevrildiğinde kapsadığı anlam halelerini yitiren ve zengin kavramsal çerçevesine karşın tek bir sözcükle çevirilerek sığlaşan anahtar kavramlar vardır. İşte bu temel kavramlar aslında dini edebiyatın gerçekte neden bahsettiğini ve neyi kastettiğini bize sunmaktadır. Buna karşın birçok Batılı mütercim, Gatha metinlerindeki bu kavramları çevirerek vermektedir. Bunun da ötesinde kutsal metin içerisinde aynı kavramın farklı anlam türevlerine yer verilmesine karşın, çeviri de tek bir kelimenin kavram için kullanılması metni yalın ve tek anlamlı bir hale getirmektedir. Burada da mütercim, Avesta edebiyatında Ameşa Spenta olarak bilinen ve tanrı Ahura Mazda'nın en yakınında tasvir edilen örneğin Vohu Manah'ı "iyi düşünce" olarak çevirmektedir (ss. 23, 39, 41). Halbuki "iyi düşünce" Gatha metinlerinde tek bir anlama sahip olmayıp bazen tanrı Ahura Mazda'nın bilme ve algılama sıfatı gibi kullanılırken bazen de insanın iyiye mütemayil düşüncesi için söz konusu edilmektedir. Benzer şekilde tanrı Ahura Mazda da düşünceli efendi anlamında "Mindful Lord" olarak çevirmektedir (mesela ss. 39, 43). Oysa

Mecusi geleneğinin temel anahtar kavramı olan tanrı Ahura Mazda'nın oldukça sığ bir tercümeyle sunulması, biraz önce bahsettiğimiz anlam kaymalarının da kökenini oluşturmaktadır.

Şiirsel bir dille sözlü olarak aktarılan ve Zerdüşt'ten çok sonraları yazıya geçirilen Gatha metinleri, anlaşılması oldukça güç bir yapıdadır. Bu açıdan birçok çevirmen kendisine has bir metot kullanılarak çeviriyi anlamlı kılmaya çaba sarf etmektedir. Zira yalın olarak çevrilen Gatha, anlaşılması güç cümleler yığını andırmaktadır. Bu nedenle çeşitli yöntemlerle mesela dipnotla veya metnin her cümlesine karşılık gelecek bir açıklamayla bu sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda West, kendisine uygun bir yöntem belirlemek adına Jacques Duchesne-Guillemin'in *The Hymns of Zarathustra* (1952) eserindeki çeviri metodunu benimsediğini ifade etmektedir (s. 36). Duchesne-Guillemin, her Gatha bölümünde çevirdiği cümleyi ve onun açıklaması sayılabilecek ifadeleri karşılıklı sayfalarda vermektedir.

West'in çevirisinde Avesta edebiyatı içerisinde Gatha'dan en eski metin olma özelliğine sahip Yedi Bölümlü Yesna (Yasna Haptanghaiti) metnine yer vermesi, onun çalışmasını diğer Gatha çevirilerinden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. West, bu metnin Zerdüşt'ten hemen sonra tasnif edildiğini ve aslında Gatha metinlerinde olmayan bir liturji sunduğunu düşünmektedir (s. 3). Oysa bir lituji metni olmasına karşın Yedi Bölümlü Yesna, Zerdüşt'ün Gatha ölçeğinde kurmaya çalıştığı teolojik yapılanmanın değişime uğradığı metin olarak belirmektedir.

Tercüme tekniği açısından bazı temel eksiklikleri bulunan bu çeviri çalışması, genel okur kitlesine hitap eden bir dil kullanmaya ve Gatha metinlerindeki karmaşık yapıyı basitleştirmeye çalışmaktadır. Fakat bu çaba, şu ana kadar yapılan birçok çeviride içine düşülen hataları tekrar eder görünmektedir. Bunun da ötesinde yukarıda söz konusu ettiğimiz Mecusi geleneğinin Batı aklıyla algılanmasının yoğun etkisini müşahade etmekteyiz.

Mehmet ALICI

(Arş. Gör., İÜ. İlahiyat Fak.)

Bayram Ali Çetinkaya, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**,
İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, 320 s.

2010 yılında bir “İlkçağ Felsefesi Tarihi” yazmak, birçok araştırmacıya ilk bakışta pek de gerekli bir çaba olarak görünmeyebilir. Fakat bunun gerçeği ne kadar yansıttığı tartışılır. Böyle bir kanaatin doğru olmadığını görebilmek için ülkemizde ilkçağ felsefesi tarihine dair yazılmış kaç eser olduğuna bakmakta yarar vardır.

İlkçağ felsefesi tarihi kitaplarının niçin yazıldıkları önemli bir konudur. Eğer böyle bir eser, ilkçağ felsefesi üzerine derin araştırmalar yapacak akademisyenler için yazılacaksa elbette kitabın ele alacağı konu başlıkları artacaktır. Bu durumda filozofların hayatları ayrıntılarıyla incelenmeli; nerede, ne zaman doğdukları; kimlerin elinde yetiştikleri, eğitim aldıkları; hayatlarını nasıl sürdürdükleri; hangi diyarları gezdikleri; nerede, ne zaman ve nasıl öldükleri, farklı görüş, rivayet ve yorumlarla ele alınmalıdır. Daha da önemlisi, filozofların eserleri, eserlerinin yazılış kronolojisi, eser tahlili, konuları ve tabii ki filozofların düşünceleri sistemli bir şekilde belirtilmelidir. Etkilendikleri ve etkiledikleri filozoflar vurgulanmalıdır. Bu durumda böyle bir çalışmanın hazırlanması yıllar alacaktır. Ülkemizde Ahmet Arslan’ın sadece ilkçağ felsefesini birbirinden ayrı beş kapsamlı kitapta incelediği “İlkçağ Felsefesi Tarihi” kitap serisi buna örnek verilebilir.⁶

Eğer bir ilkçağ felsefesi tarihi kitabı felsefeye ilgi duyanlar ile üniversitelerin ilahiyat, sosyoloji ve felsefe gibi bölümlerinin lisans düzeyindeki öğrencileri için yazılacaksa, yukarıdaki listeyi kısaltmak yararlı olacaktır. Hatta bazı konular önem derecesine göre ele alınmayabilecektir. Böyle bir çalışmada anlatım biçimi, kullanılacak kavramlar, felsefi problemleri çözme ve okuyucunun zihninde bir takım sorular uyandırabilme gayret ve becerisi daha çok önemlidir.

⁶ Bu kitap serisi İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları’ndan çıkmıştır.

Bayram Ali Çetinkaya'nın elimizde bulunan "İlkçağ Felsefesi Tarihi" adlı eserinin yukarıda belirlediğimiz gruplardan hangisine dâhil olduğunu belirlemek, beğeni ve eleştirilerimizi anlamlı kılacaktır. Kanaatimizce büyük emeklerle hazırlanmış olan bu çalışma, daha çok ikinci grup içerisinde yer alabilir. Yazar belirtmese de eserin içeriği bunu göstermektedir. Dolayısıyla bu kitap daha çok ilahiyat, felsefe ve sosyoloji bölümlerinin özellikle lisans öğrencileri ile siyaset bilimi, hukuk, iktisat, edebiyat ve tarih gibi alanlarda konuya ilgi duyanların başvurabileceği bir özelliğe sahiptir, diyebiliriz. Bununla ilgili gerekçelerimiz aşağıdaki tespitlerimizde yer almaktadır.

Kitap her hangi bir felsefeye giriş kitabı için kısa ama bir ilkçağ felsefesi tarihi kitabı için uzun sayılabilecek bir "Felsefeye Giriş" bölümüyle başlamaktadır. Bu bölümde felsefe, filozof ve bilgi; felsefi düşünce ve özellikleri, felsefenin kaynağı, mahiyeti ve yararı gibi konular ele alınmıştır.

Özellikle felsefe ve filozof kavramları üzerindeki değerlendirmeler dikkate değerdir. Yazar söz konusu kavramları İslam felsefesi ve filozoflarının görüşleri çerçevesinde ele alarak, bunları sırasıyla hikmet ve hakîm kavramlarıyla karşılaştırmıştır. Bu tür karşılaştırmalar İslam felsefesi ile ilgili yazılmış tarih ve giriş niteliğindeki eserlerde bulunsa da salt felsefe tarihi kitaplarında pek rastlanmayan bir durumdur.⁷ "Felsefenin Kaynağı, Mahiyeti ve Yararı"yla ilgili başlık altında ise felsefenin din ile ilişkisi farklı ve öz bir şekilde ele alınmıştır. Çoğunlukla Batılı bakış açısının etkisinde kalınarak felsefe-din ilişkisini ciddi ayırım ve kopukluklar biçiminde gösterme tarzına burada rastlamamaktayız. İslam dini çerçevesinden bakılınca din ve felsefenin çatışmadığı hususu burada ihmal edilmemiştir. Bu doğrultuda yazar, din-felsefe paralelliğini; felsefeyle ilgilenmenin dini nasrlara dayanarak mübahlığı, önceki milletlerin düşüncelerinin değerlendirilmesi gerektiği, eskilerin kitaplarındaki amaçla dinin amaç ve maksadının aynı olması, fel-

⁷ Benzer bir durum Hüsametdin Erdem'in kitabında da görülmektedir. Bkz. Hüsametdin Erdem, İlkçağ Felsefesi Tarihi, yayınevi yok, Konya, 1998, 3. Baskı, s. 15-36.

sefeyle uğraşanların dinden çıkmayacağı ve din ile felsefenin kardeş olduğu düşüncesiyle ortaya koymuştur. Böylece din-felsefe ilişkisi kopukluk, farklılık ve uzlaşsızlık yerine İbn Rüşdçü bir bakışla paralellik, benzerlik ve uzlaşım ile izah edilmiştir (ss. 39-40). Diğer yandan kitapta İslam dünyasındaki felsefe karşıtlığı da belirtilmiş, felsefe karşıtlığıyla gerileme arasındaki doğru orantıya dikkat çekilerek bu karşıtlığın realitede yanlış olduğu belirtilmiştir (s. 39). Felsefe / hikmetin İslam dünyasını terk edişinin sonuçları ise güncel örneklerle vurgulanmıştır (s. 41). Dolayısıyla yaşadığımız topraklar üzerinde, felsefe (ya da hangi ad altında yapıyorsa yapılsın) sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk, iktisat, edebiyat ve tarih gibi alanlarla ilgilenenlerin, bir felsefe tarihi kitabı okurken bu tartışmaları kendi kültürleriyle bağlantılı olarak bilmelerinin gerekli olduğunu ve yazarın bu konuları böyle bir çalışmaya dahil etmekle yerinde bir tercihte bulunduğunu düşünüyoruz.

“Felsefeye Giriş” bölümünden sonra “Antik Yunan Dünyası ve Felsefesi” adındaki ikinci bölümde felsefenin çıkış yeri ile ilgili tespitler sunulmuş ve bu bağlamda Hint, Çin, İran ve İbrani felsefelerine değinilmiştir. Bu noktada yazarın Mısır ve Mezopotamya felsefelerini ayrıca ele almaması ve bunlar hakkında bilgiler vermemesi bizce bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bu bölümde yazar, Antik Yunan dünyası, onun felsefenin çıkış yeri olup olmadığı ve Batı felsefesinin kaynağı olması ile ilgili tartışmaları, Yunan felsefesinin doğuşu, inşa süreci ve kaynaklarıyla karşılaştırarak ele almıştır. Yazar bu doğrultuda Yunan felsefesini Tanrı'nın mucizesi olarak görmemek gerektiği, bu başarıda, zaman, coğrafi şartlar, yazılı geleneğe sahip olma, kendilerine ulaşan farklı medeniyetlerin mirasını teorik düzeye çıkarma ve pratik kaygılarla hareket etmemenin etkili olduğu görüşüne katılmıştır (ss. 67-68).

Klasik bir ilkçağ felsefesi kitabında görülebilen “Sokrat Öncesi Yunan (Doğa) Felsefesi” adlı üçüncü bölümle devam eden kitapta dikkati çeken hususlardan biri de açıklayıcı başlıkların kullanılmış olmasıdır. Zira benzer çalışmalarda, örneğin bu bölüm ya “Sokrat

Öncesi Felsefe” ya da “Doğa Felsefesi” olarak adlandırılır.⁸ Bu durum sadece bu başlıkta değil hemen hemen diğer tüm başlıklarda göze çarpar. Üçüncü bölümde Milet (İyonya), Elea, Pythagoras ve Adbera okulları ve düşünürlerinin görüşleri ele alınmıştır. Ancak burada filozofların görüşlerinin biraz daha geniş olarak incelenmemiş olması bir eleştiri konusu yapılabilir. Yine Herakleitos’a Elea okulundan sonra yer verilmesi, konu birliğini sağlamak bakımından daha uygun olabilirdi. Fakat bu bölümde yazarın Thales ve Anaksimandros’un görüşlerine değindikten sonra bu filozofların ateist olup olmadıklarını tartışması önemli bir noktadır (ss. 80-82). Burada yazar, Wilhelm Capelle’nin eski Grek felsefesinin tek tanrıca bir anlayışı benimsediği şeklindeki görüşünü paylaştığı da dikkate değerdir (s. 82).

“Klasik ve Sistematik Yunan (İnsan) Felsefesi” adlı dördüncü bölümde, “Klasik Yunan Felsefesi” başlığı altında Sofistler, Sokrates ve Sokratik okullar ele alınırken; “Sistematik Yunan Felsefesi” başlığı altında Platon ve Aristoteles incelenmiştir. Özellikle Platon ve Aristoteles ile ilgili kısımlar yoğun bilgiler içermektedir ve bunlar okuyucuyu zorlayacak niteliktedir. Bu iki filozofu anlamak için elbette okuyucunun çaba sarf etmesi gerekir. Bununla birlikte bu kısımların bazı eklemelerle daha açık hale gelebileceğini belirtmekte de yarar vardır.

“Helenistik Felsefe ve Roma (Ahlâk) Felsefesi” adlı altıncı bölümde dönemin özelliklerinin sunulmasından sonra Şüpheçiler, Stoacılar ve Epikürosçular ele alınmıştır. Bunlardan, Stoa döneminin ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Diğer yandan Philon ve Yeni Platonculuk da “Dinsel Dönem / Felsefe” başlığı altında incelenmiştir. Özellikle bu bölümde dönemin birçok düşünürü ele alınmıştır. Eser, ilkçağ felsefesinin her döneminin genel özelliklerine dikkat çekilerek ve kitabın adeta bir özeti yapılarak sonlandırılmıştır.

⁸ Örneğin Ahmet Cevzici bu bölümü “Doğa Felsefesi” olarak adlandırmıştır. Bkz. Ahmet Cevzici, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Asa yay., Bursa, 2001, s. 5.

Kitabın şekilsel yönüyle ilgili olarak da birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz. Kitap kapak, yazı ve dizgisiyle klasik bir İnsan Yayınları çizgisini sergilemektedir. Kapak resmi tanıdık olsa da Raphael'in "Atina Okulu ve Felsefe" resminin önemli iki siması olan Platon ve Aristoteles zumlanarak adeta ilkçağa damgasını vuran bu iki filozofa dikkatler çekilmiştir. Resmin tanıdıklığı, Raphael'in resminden nasıl bir şey kaybettirmiyorsa kitaptan da bir şey kaybettirmemiştir. Yazı ve dizginin göze hoş gelmesi elbette estetik anlayışla ilgilidir ve sübjektifliği ağır bastığından yoruma gerek yoktur. Yazım yanlışlarının minimum düzeyde olduğu eserde bir dizgi hatası mı yoksa yazarın tercihi mi olduğunu bilemediğimiz bir nokta göze çarpmaktadır. "4. Klasik ve Sistematik Yunan (İnsan) Felsefesi" adlı dördüncü bölüm altında "A. Klasik Yunan Felsefesi", "B. Sistematik Yunan Felsefesi: Platon" olarak alt başlıklar belirlenmiş ama "5. Sistematik Yunan Felsefesi: Aristo" başlığı beşinci bölüm olarak gösterilmiştir. Sanırım bunun "C" harfiyle dördüncü bölümün alt başlığı yapılması ve kendisinden sonra gelen altı ve yedinci bölümlerin de beş ve altıncı bölümler olarak gösterilmesi gerekirdi.

Netice itibariyle, daha çok ders kitabı niteliğindeki bu çalışmanın, ilkçağ felsefesi tarihi ile ilgili okuma ve araştırma yapacak kişiler için göz ardı edilmemesi gereken bir eser olduğunu düşünüyoruz. Bir kitap okunduğunda, yorumlarıyla, üslubuyla, açıklama tarzıyla ve diliyle kendisine ait bir kimliğinin olduğunu hissettirmelidir. Kitap bir çeviri ve alıntılar yığını değil, yazarın da var olduğu bir yer olmalıdır. İşte bu kitap böyle bir özelliğe sahiptir.

Ömer BOZKURT

(Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Ü.
Edebiyat Fak. Felsefe Böl.)

Gürbüz Deniz, **İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri**, İstanbul:
Litera Yayıncılık 2010, 223 s.

İnsan hürriyetinin metafizik temellerinin sorgulandığı eser bir giriş, üç ana bölüm, bir genel değerlendirme ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde eserin sınırları ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre eser, Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün insan hürriyeti ile ilgili görüşlerini metafizik temelleriyle ele almıştır. Her biri bir bölüm olarak ele alınan bu filozofların görüşlerine geçmeden önce bir genel açıklama başlığı altında, konuyla ilgili genel bilgiler, görüşleri ele alınan filozofun konuyla ilgili metinleriyle ilgili bazı tespitler ve birtakım hatalı okumalara dair uyarılar yapılmıştır.

Birinci bölümde, Fârâbî'nin insan hürriyeti ile ilgili düşünceleri ve bu konudaki temel hareket noktaları; irade, fâil, davranışların kaynağı, fiillerimiz üzerinde etkili olan Tanrı'nın bilgisi, kudret (fa'al akıl) ve semavî varlıkların etkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu noktada fâil-fiil ilişkisi, iyi-kötü, kaza-kader, ilâhî bilgi gibi kelâm ilminde de çokça tartışılan konulara yönelik Fârâbî'nin bakış tarzı ele alınmış ve son olarak mesele, insan doğasının bilfiil hale gelişi ve hürriyetin imkânı ile noktalanmıştır. İkinci bölümde, İbn Sina'nın konuyla ilgili görüşleri incelenmiştir. Hürriyet meselesinin göstergeleri olan hayır ve şerrin ontik doğası, kötülük problemi, birlik-şer-yeniden kemal, bireysel sorumluluk, hür olma hali, insanın iradesi ve insan fıtratı gibi konular İbn Sina'nın bakışıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde İbn Rüşd'ün görüşlerine yer verilmiştir. İbn Rüşd'e göre, mezheplerin konuyla ilgili fikir ve dayanakları, hayır ve şerrin konumu, akfî çıkarımlarda çatışma ve çatışmaların uyumu, Tanrı'nın bilmesi ve fâiller gibi konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme bölümünde ise her üç filozofun konuyla ilgili ulaşılan ana fikirleri karşılaştırılmış; benzerlik ve farklılıkları, İslam dünyasındaki diğer yorumlara göre ayrıcalıklı ve üstün yönleri vurgulanmıştır. Sonuç bölü-

müne hürriyet meselesi üzerinde Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün yaklaşımlarıyla ilgili bir kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu genel tanıtımdan sonra genel değerlendirmelerimize geçebiliriz. Öncelikle kitapla ilgili tespitlerimizin şekillenmesinde yazarın bize yardım ettiğini belirtmemiz gerekir. Onun bu yardımını daha giriş bölümünde, yöntemiyle ilgili açıklamalarında bulmaktayız. “Herhangi bir şartlanmaya mahal vermemek için ve eğer varsa filozoflara özgü ve özgün düşüncelerin ortaya çıkması için, insan hürriyeti hakkında oluşturulmuş olan formatları önemli ölçüde dikkate almadık” (s.12) diyen yazarın bu yöntem ve bakış açısının bundan sonra yapılan çalışmalara örnek olması gerektiğini düşünüyoruz. “Ayrıca konu başlıklarının kendiliğinden ve tabii olarak ortaya çıkmasına özen göster”mesini (s.13) de önemsiyoruz. Diğer yandan filozofların görüşlerini aktarıp bu görüşlerle bir yerlere varmayı amaçlarken, aktarılan görüşlerle ilgisiz ve o görüşleri geçersiz kılıp zıddına döndürecek tarzda hareket etmemeye dikkat etmesini (s.13) de vurgulanmaya değer buluyoruz. Hepsinden de önemlisi, kendi yorumlarını kitaba aksettirmekten çekinmeyeceğini belirtmesi ve bu nedenle hem telif ve hem de yeni metinlerin inşasına gayret göstermesini (s.14) ehemmiyetli görüyoruz. Yazarın bu bakış açısını desteklese de bu bakışın esere yansıyor yansımadığını bulmaya çalışacağız.

Her şeyden önce bu eser, bildiğimiz kadarıyla ilk kez bu format ve bakışla ele alınmış çok önemli bir probleme eğilmektedir. Konu çetin, filozoflar çetin, çözüm ise hepsinden daha çetin olduğu için, bu işe girişmek ve böyle bir eser ortaya koymak gerçekten önemlidir. Eser problematik bir konunun filozoflara göre ele alınmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse tamamen problem üzerinden hareket edeceğini düşündüğümüz bu kitap, Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün bu probleme bakışlarını önümüze sermekle kendisini sınırlandırmıştır. Bunun yanında konuyu betimsel tarzda bizlere aktarmayı amaçlayan yazarın, bunda oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Felsefede bir problemi çoğunlukla kendi görüşlerimizle ortaya koymak daha önemli olsa da düşünce

tarihine damgasını vurmuş filozofların, çözmek için cesaret isteyen metinlerini okuyup, yorumlayıp onlardan çeşitli sonuçlar ortaya koymak küçümsenecek bir çaba değildir.

Bu çalışmanın önemli özelliklerinden biri, sistematik bir niteliğe sahip olmasıdır. Felsefe sistem işidir, sistemi anlaşılmayan filozofun ne dediğini ortaya koymak bir yana, onu anlamak bile mümkün değildir. Elimizdeki eserde filozofların sisteminin gayet başarılı bir şekilde çözümlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda, incelenen filozofun insan hürriyetiyle ilgili görüşleri tespit edilmeden önce, ilkin genel açıklamalar yapılmış, sonra sırasıyla temel hareket noktaları –ki bu oldukça önemlidir-, bu hareket noktalarının izahı, filozofun problemle ilgili temel kavramlarının açıklanması ve en sonunda problemin ele almasına geçilmiştir. Bu ele alış, filozofa göre yapıldığından, her filozofta farklı bir ele alış tarzı ile karşı karşıya kalmaktayız. Esasen olması gerekenin de bu olduğunu düşünüyoruz. Bu tür bir yöntem, konuyu sebepleriyle anlamayı ve anlaşılır kılmayı sağlamaktır ki, hikmet de bir şeyi sebepleriyle bilmek veya İbn Sina'nın ifadesiyle “sebeup ile sebepli arasındaki ilişkinin ortaya konması” demektir (s.110).

Yazar, takip ettiği bu sistem üzerine, eserinde filozofların önemli açıklamalarını verdikten sonra onları yorumlamak suretiyle metni anlaşılır kılmaya, problemleri yerlerini çözmeye çalışmıştır. Bu arada ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları atlamadan ve akla gelebilecek muhtemel birçok soruyu sorarak, konunun problemlerini tespit etmiş ve filozofların bunlara cevaplarını vermekten kaçınmamıştır. Bu çerçevede, konuyla ilgili kendi yorumlarını vermekten çekinmeyerek bunu eserin hemen her yerinde göstermiştir.

Bunların yanında bu çalışmada yazar, gereksiz giriş açıklamalarından kaçınmış ve herkesçe malum olan bilgi yığınlarına yer vermemiştir. Yazarın, cümlelerini özenle seçtiği görülmektedir. Bu nedenle böylesine karmaşık ve zor bir konuyu abartılı sayfalar yığınıyla sunmamıştır. Yazar, insanların gerçekten farklı olanı, gerekli olanı ve bilmediğini daha büyük bir zevkle okuduğunu büyük oranda fark etmiştir.

Eserin eleştirilebilecek yönleri de bulunmaktadır. Bunların başında, eserde ele alınan filozofların görüşlerine yönelik neredeyse hiçbir eleştirinin bulunmaması gelmektedir. Eserde var olan eleştirilerin neredeyse hepsi, kelâmcılara yönelik olmuştur (ss.50-51, 56, 130). Filozoflara yönelik eleştiri olarak bizim görebildiğimiz sadece bir husus bulunsa da (ör. s.121) daha sonra eleştiri konusu ettiği bu noktada yazar, filozofların haklılığını göstermeye çalışmıştır (s.194).

Hâlbuki Tanrı'nın bilgisi ile ilgili olarak filozoflar eleştirilebilir ve onların rasyonelliklerinin hürriyet meselesinde tıkandığı belirtilebilirdi (ör. ss.56-57). Yine Gazali'nin bizce haklı olan eleştirilerine destek verilebilirdi. Nitekim 116. sayfadaki Gazali'nin eleştirisi kanaatimizce yerindedir. Bu eleştiri genel olarak akıllar ve fa'al akıl aracılığıyla filozofların Tanrı'yla evren arasına araçlar koyduklarını, bunun meleklerle izah edilemeyeceğini ve bu durumun Tanrı'nın mutlaklığına zarar getirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Tanrı-akıllar-insan ilişkisi noktasında yazarın, filozofların Tanrı'yı "fâilliği aciz bir varlıkmış gibi kabul ettikleri" (s.116) cümlesindeki "mış gibi" ifadesine yer vermemesini umardık. Ayrıca "Geçmiş ve geleceğin bütün ilmi fa'al akıldadır, dememizde bir sakınca yoktur. Zaten fa'al akla böyle baktığımız zaman onu, ilâhî ilmin sıfatının aracı olarak görebiliriz." (ss. 119- 120) ifadesinin, filozofların zat-sıfat aynılığını kabul etmeleriyle ne derece uzlaştığı da sorgulanabilirdi. Ancak tüm eleştirilerimize rağmen şu empatiyi göstermek istiyoruz. Eğer yazar böyle bir eleştiriye girişmediyse, bu onun büyük olasılıkla eleştiri faslını bu çalışmanın sınırlarına dâhil etmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, yazar bu çalışmaya eleştirileri dâhil etmeden, konunun sırf filozoflarca nasıl anlaşıldığını göstermeyi amaçlamış olmalıdır. Bu, aslında konunun anlaşılması açısından büyük bir fayda da sağlamıştır. Ancak yazarın veya bir başkasının "filozofların insan hürriyeti anlayışlarına yönelik eleştiriler" konulu bir çalışma yapmasının bir ihtiyaç olduğunu belirtmekte yarar buluyoruz.

İçerikle ilgili son bir eleştiri son cümleyle ilgili olacaktır: "İnsan

kazasını yaşamadan kaderini bilemez. Kaza ise bir sonuç olması itibarıyla kadere teslimiyeti gerektirmektedir” (s. 203). Eminiz ki bu son söz bilerek seçilmiştir. Bu sözü belki hayat tecrübelerimize bakarak söyleyebiliriz; fakat teorik düzeyde buna katılmamız beklenemez.

Tüm bunlarla birlikte elimizdeki çalışmada, yazar anlaşılır bir dil ve üslup kullanmıştır. Cümleleri kısa, anlatmak istediklerini doğrudan ifade etse de kullandığı dilin bu anlaşırılığını herkes için geçerli kıldığı görünmemektedir. Zira kullanılan dil İslam felsefesi alanı dışındakiler için anlaşılması zordur. Hatta bu sorun teknik kavramlarla sınırlı olmayıp eserin genel anlatımına da yansımıştır. İslam felsefesinin temel kavramlarına aşina olmayan bir felsefe araştırmacısının bile bu eseri okurken oldukça zorlanacağını söyleyebiliriz. Hepsinden sonra, yazarın bu kitabın giriş bölümünde yapmayı amaçladığı çoğu hususu gerçekleştirdiğini ve felsefe dünyasına gerçek manada bir felsefe kitabı armağan ettiğini söyleyebiliriz.

Birgül BOZKURT

(Dr., MEB)

